

OSVRTI NA NEKA PITANJA IZ ARHEOLOGIJE I POVIJESTI UMJETNOSTI

I.

O PORIJEKLU NAUŠNICE S NASTAVKOM U OBLIKU SLOVA S KOD SLAVENA I ETNIČKOJ PRIPADNOSTI RANOSREDNJEVJEKOVNIH GROBLJA U G. PTUJU I D. HAJDINI

Nijemac Dinklaga iznio je (u vrijeme rata) tezu o tome, kako su Slaveni primili od Germana naušnice s nastavkom u obliku slova S, pri čemu su ulogu posrednika igrala neka tobože germanska groblja u Sloveniji. Korošec je pobio Dinklageovu tezu.¹ Baveći se istim predmetom izvodim ovdje svoje mišljenje i prigovore Dinklageovoj tezi.

Dinklaga tvrdi tri stvari:

1. U krajevima zapadne Evrope, gdje su stanovala germanska plemena od 7. stoljeća pa preko praga 10. stoljeća javljaju se karičice sa završetkom u obliku slova S; te imaju promjer od 6 do 9 cm i većinom su zatvorene, t. j. tako napravljene, da jedan kraj karičice svinutom kvakom ili kukom zahvata u završetak u obliku slova S drugoga kraja karičice.

2. Kod Slavena, osobito u zapadnim krajevima od Baltijskog mora pa do Jadranskoga mora, javljaju se od druge polovice 10. stoljeća karičice sa završetkom u obliku slova S; one su malene, imaju promjer od 1½ do 3 cm i otvorenog su tipa, t. j. tako napravljene, da se ravan kraj karičice samo približava drugom kraju sa završetkom u obliku slova S i dodiruje ga.

3. Slaveni su karičice u obliku slova S, koje su nizali obješene na niti ili vrpci oko čela (t. zv. sljepočničarke) ili utaknute u kovrče kose, primili od Germana poslije sredine 10. stoljeća. Ulogu posrednika su pri tome igrali pogranični krajevi, kako dokazuje ranonjemačka ostavština u grobovima u južnoj Štajerskoj; tu su po mišljenju Dinklagea, i to u grobovima iz prve polovice 10. stoljeća, bile nađene malene, otvorene karičice sa završetkom poput slova S, posve jednake onima, koje se potom u veliku broju javljaju u različitim slavenskim zemljama.

Da odmah rečem: sa prvom i drugom tvrdnjom Dinklagea uglavnom se slažem, dok me nikako ne uvjeravaju razlozi od njega izneseni u prilog treće mišljenje i prigovore Dinklageovoj tezi.

¹ Korošec, Starohrvatska grobišča v severni Sloveniji, Celje 1947.

tvrdnje. Svoje mišljenje iznio je Dinklage u dvjema radnjama,² a zatim u mnogim radnjama čisto propagandnog nacionalističkog značaja.

Već je Reinecke bio upozorio na sedam nalaza karičica sa završetkom u obliku slova S u krajevima zapadno od poznatih obitavališta Slavena; a Nass je tome dodao još tri takva nalaza. Dinklage je međutim višegodišnjim proučavanjem i obilaženjem mjesnih muzeja i zbirki u krajevima Zapada mogao utvrditi 111 takvih nalaza zapadno od linije Augsburg-Würzburg-Fulda-Göttingen, t. j. u grobovima 7. i 8. stoljeća u Švicarskoj, Badenu, Württembergu, Bavarskoj, Hessenu, Porajnju, Belgiji i Francuskoj. Nemoguće je te nalaze vezati uz slavenski živalj. Pored toga našao je Dinklage u grobovima 9. i 10. stoljeća istočnofranačkog i sjeverobavarskog prostora još 47, a u grobovima istoga vremena u austrijskim, njemačkim krajevima 14 takvih nalaza. U zapadnim, najprvo spomenutim krajevima prestaje u karlovinško doba, pod ojačanim utjecajem crkve, davanje predmeta u grob (kao kršćaninu nepodobna tradicija iz neznabožackog doba), pa su nalazi karičica u obliku slova S kao i uopće nalazi nakita i predmeta u grobovima 9. i 10. stoljeća ograničeni na istočnije krajeve, gdje se crkva i njezina volja tek postepeno afirmirala. Sa 9. stoljećem nastaju također promjene u porabi i obliku karičica poput slova S. U to se vrijeme naime javlja običaj nošenja karičica na vrpci ili niti ovijenoj oko čela, pa prestaje potreba, da se krajevi karičica drže i zatvaraju kvakom. Završetak karičice sličan slovu S, sprva debeo i obao kao i sama karičica, izrađuje se kasnije u tankome sploštenome limu. Uz to pojedinci nose više karičica, koje mu s niti vise do sljepočnice, ili koje on jednostavno meće u kovrče kose, pa u vezi s time postaju manje. Naušnice sa završetkom u obliku slova S ponajprije se izrađuju, u merovinško doba, u krajevima naseljenim od Franaka i Alamana, a po tome se javljaju u 9. i ranom 10. stoljeću u krajevima na istoku, bližim Slavenima, u Bavarskoj, Ostmarku i Thüringiji. Pojedini primjerci nalaze u to doba trgovinom put do Čeha i Hrvata. Dinklage je zabilježio u bivšem kninskom muzeju 8 karičica neslavenskog, zatvorenoga tipa i obloga profila završetka u obliku slova S (karičice potječu iz Bilica, Plavna, Biskupije i Smrdelja).³

Po mom mišljenju točno je Dinklageovo tvrđenje, da u Slavena nemamo karičica sa završetkom poput slova S prije odmakloga 10. stoljeća. Bilo je među arheolozima poznato i opće priznato, da se u Čeha, Poljaka i Rusa ne javljaju te karičice mnogo prije godine 1000.; ali se vjerovalo u pojavu sljepočničarki oblika slova S u Ugarskoj i u hrvatskim primorskim krajevima već u 8. stoljeću.

Pionir mađarske sredovječne arheologije J. Hampel u svome temeljnom djelu o sredovječnim starinama Ugarske⁴ ubraja sljepočničarke u obliku slova S u ostavštinu svoje druge grupe, koju on naziva »sarmatskom«, a koja se grupa danas smatra ostavštinom avarsko-slavenskog perioda 8. st. i prema

² Dinklage, Studien zur Frühgeschichte des deutschen Südosten (Südostforschungen, München) i Frühdeutsche Volkskultur der Ostmark im Spiegel der Bodenfunde der Untersteiermark und Krain (Sonderdruck aus Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, Bd. 71., Berlin-Dahlem 1942).

³ Neke takve karičice vide se na tabli str. 45. Starohrvatska prosvjeta V, Knin 1900.

⁴ J. Hampel, Altertümer des frühen Mittelalter in Ungarn, Braunschweig 1905, I, str. 439.

glavnom nalazištu u Kestelju do Blatnog jezera naziva se ostavštinom kesteljske kulture. Ali primjerci naušnica, koje Hampel donosi u prilog svoje tvrdnje, jesu – osim jednog jedinog izuzetka, o kojem ćemo još govoriti – zapravo nešto drugo negoli slavenske sljepočničarke u obliku slova S. To su naime karičice sa višekrat savijenim završetkom: takav tip niti je mnogo sličan jednostavnoj karičici u obliku slova S niti joj može biti začetak. U prilog svoje tvrdnje Hampel u stvari donosi samo jednu karičicu sa završetkom u obliku slova S nađenu u Hodmezövasarhelyu, gdje je bilo otkopano groblje 8. stoljeća s predmetima kesteljskoga tipa. Posve izolirani nalaz jedne jedine takve naušnice između tisuća i tisuća predmeta otkopanih u grobovima s ostavštinom kesteljske kulture 8. stoljeća ne bi mogao mnogo značiti; ali i taj je vrlo sumnjiv u pogledu vremena, kojemu ga Hampel pripisuje. Značajno je, da u trećem svesku Hampelova djela, gdje donosi u tablama slike svih nalaza, nema između predmeta otkopanih u Hodmezövasarhelyu (H. o. c. III, table 84–85) te naušnice, a nema je ni u članku o otkriću groblja u Hodmezövasarhelyu.⁵ Hampel donosi tu naušnicu u nekom dodatku prikaza predmeta iz Hodmezövasarhelya bez naznake, gdje i kada je predmet bio nađen (o. c. II, str. 105); po svoj prilici je naušnica bila nađena poslije glavnih iskopina, opisanih u Arch. Ert. 1894., na istome groblju, ali ne u grobu s kesteljskim predmetima 8. stoljeća.

Slično stoji stvar i s tobožnjom pojavom sljepočničarki oblika slova S u dalmatinskoj Hrvatskoj u 8. stoljeću. Češki arheolozi prihvatili su ovakovo mišljenje preuzimajući olako i bez ispitivanja tvrdnje i mišljenje naših prvih i dobronamjernih pionira hrvatske arheologije o. Maruna i Radića, koji su u godišnjacima »Starohrvatske prosvjete« objelodanjivali na istim tablama, trpali u isto vrijeme i držali listom starohrvatskim proizvodima 8. stoljeća predmete raznolikog podrijetla i različitog vremena; tu se pored naušnica dalmatinsko-hrvatskog tipa iz 9. i 10. stoljeća nalaze pojedini zlatni predmeti bizantskog karaktera iz 8. stoljeća, karantansko-ketlaški nakit karlovinškog doba te predmeti t. zv. bjelobrdске kulture iz vremena 11. stoljeća. Međutim potanje ispitivanje starohrvatskog materijala uvjerilo me, da se također kod Hrvata karičice poput slova S javljaju tek nedaleko od godine 1000., i to u vezi s nalazima bjelobrdskog tipa.

Karičice u obliku slova S redovit su pratilac svih nalaza u podravskim grobljima bjelobrdске kulture, koje po srebrnim novcima arpadovskih vladara datiramo u 11. stoljeće. Relativno malobrojne su naprotiv takve karičice između velikog broja starohrvatskih naušnica u bivšem kninskom muzeju: imamo ih tu u postotku taman toliko, koliki je udio predmeta iz 11. stoljeća u zbirci muzeja. U zbirci »Bihaća« u splitskom Arheološkom muzeju, koja potječe iz starohrvatskih groblja splitske okolice 9. i 10. stoljeća, nije ih uopće bilo. U bivši muzej u Kninu dospjele su karičice u obliku slova S bez pobližih podataka o njihovu nalazu. Za jednu naušnicu,⁶ znamo, da je nađena u istome grobu kao i par naušnica⁷ sa četiri jagode izrađenih u

⁵ Članak objelodanjen u Archeologia Ertesitö 1894, sl. 206.

⁶ Starohrvatska prosvjeta VII, Knin 1903, str. 45, br. 219–1.

⁷ Vidi napomenu u Starohrvatskoj prosvjeti V, 1900, str. 40.; progresivni stoljeni brojevi znače, da su predmeti nađeni u jednom te istom grobu.

prostoj tehnici lijevanja,⁸ a samo oko godine 1000. tehnika lijevanja zamjenjuje u nas finu filigransku radnju 9. i 10. stoljeća kod toga tipa naušnica. Jednu naušnicu sa završetkom u obliku slova S našao je Gunjača prije nekoliko godina na t. zv. Bukorovića podvornici u selu Biskupiji u starohrvatskom groblju kasnoga doba. Pri iskapanju starohrvatskoga groblja u Glavičinama kod Mravinaca iznad Solina našao sam jednu karičicu poput slova S, ali ne u grobu uz starohrvatski nakit 9. i 10. stoljeća, nego u zemlji između grobova, kamo je po svoj prilici dospjela u kasnije vrijeme. Kako vidimo, nemamo nikakvih dokaza za pojavu karičica u obliku slova S kod Hrvata već u 8. stoljeću, nego su svi znakovi u prilog tome, da se one javljaju usporedo s bjelobrdskom kulturom oko godine 1000.

Treća Dinklageova tvrdnja, da su naime Slaveni primili naušnice u obliku slova S u drugoj polovici 10. stoljeća od susjednih Nijemaca, nikako me nije uvjerila. U dokaz svoje tvrdnje Dinklage navodi tobože ranonjemačku ostavštinu nekih groblja u južnoj Štajerskoj i Kranjskoj, gdje su, uz druge predmete, bile nađene takve naušnice po obliku i veličini posve jednake onima, što se poslije nalaze u slavenskim krajevima. Pogranični krajevi južne Štajerske i Kranjske, gdje se po Dinklageovu mišljenju u to vrijeme miješao germanski i slavenski živalj, bili bi igrali ulogu posrednika u primanju germanskih sljepočničarki u obliku slova S od strane Slavena. Riječ je ovdje o nalazima u Donjoj Hajdini i Gornjem Ptuju u Štajerskoj, koje je davno obradio V. Skrabar,⁹ te o nekim predmetima, koje je Dinklage vidio u zbirci starina u Mariboru. Pogreška je u tome, što Dinklage usiljeno pravi starijim i bez dovoljno razloga pripisuje njemačkom živilju prve polovice 10. stoljeća predmete, koji su se s pravom držali ostavštinom Slovenaca iz vremena poslije god. 1000. U tim južnoštajerskim grobljima nađeni su naime ujedno predmeti karantansko-ketlaškog i bjelobrdskog karaktera. Karantansko-ketlaškom krugu pripadaju naušnice u obliku lunule i brončani križić u Donjoj Hajdini, te okrugla kopča u G. Ptuju. A nalazima u podravskim grobljima, u Bijelome Brdu i t. d. slične su malene otvorene naušnice, lijevane naušnice s grozdolikim privjeskom, praporci i puceta, karakteristični dvodjelni privjesci, ogrlice iz spletene žice te naroskani prsteni u spomenutim južnoštajerskim grobljima. Nezavisno od pitanja, da li je točna tvrdnja nekih pisaca, da je podrijetlo nekih predmeta karantanske kulture u germanskim krajevima carstva Karla Velikoga, primjerci te kulture javljaju se svakako i u pograničnim slavenskim krajevima, a održavaju se do kasno doba, u koje ih nalazimo u grobovima uz predmete bjelobrdskog tipa. U svojoj radnji o groblju u Glavičinama svratio sam pažnju na nekoliko naušnica karantansko-ketlaškoga tipa, što se nalaze u Kninskom muzeju, a potječu iz starohrvatskih grobova unutrašnje Dalmacije, dok me je Dinklage bio upozorio na nekoliko staklenih zrna karantansko-ketlaškoga tipa u istome muzeju. U podravskom groblju u Kloštru bila je nađena ketlaška

⁸ Starohrvatska prosvjeta VII, 1903, str. 45, br. 219 3-4.

⁹ Up. V. Skrabar, Das frühmittelalterliche Grabfeld auf Schloss Oberpettau, u Zeitschrift des historischen Vereines für Steiermark, Graz 1910, str. 119-134 i V. Skrabar, Frühmittelalterliche Gräberfunde in Unterhaidin bei Pettau, u Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien, 1912, str. 335-339.

lunula-naušnica. Nije čudo, da je takvih predmeta bilo mnogo više u slovenskim krajevima, koji su bili izravno ovisni i u sklopu carstva. Nalaz takvih predmeta još ne znači, da su njihovi nosioci bili Germani. Vrijeme pak grobova, u kojima se javljaju takvi nalazi, možemo sigurnije utvrditi po vremenu pojave predmeta bjelobrdске kulture. Na temelju vrlo brojnih novaca arpadovskih vladara iz 11. stoljeća, što prate nalaze bjelobrdskog tipa u grobljima naše Podravine kao i u grobljima ugarske nizine, pa i zbog mnogih drugih okolnosti i činjenica utvrđeno je, da se t. zv. bjelobrdска kultura pojavila najranije potkraj 10. stoljeća. Vrijeme t. zv. bjelobrdске kulture određuje također njezin vremenski odnos prema drugim ranosrednjovjekovnim kulturama. Bjelobrdска kultura je vremenski usko vezana uz arheološku ostavštinu t. zv. vremena mađarskog zaposjednuća Ugarske (Landnahmezeit), ona je dijelom suvremena, a dijelom kasnija od početka ketlaško-karantanske kulture, a javlja se tek pri obumiranju nalaza dalmatinsko primorskog zlatarstva. Zbog toga otpada Dinklageovo datiranje groblja u Donjoj Hajdini i Gornjem Ptuju u rano 10. stoljeće.

Dinklage se u prilog svojeg datiranja poziva na okolnost, da je nekoliko dvodjelnih privjesaka sličnih onima, što su bili otkopani u Donjoj Hajdini i Gornjem Ptuju, bilo nađeno u jednom grobu u Gödöllöu uz novac engleskog kralja Etelstana (925–939), odnosno u Kis-Dobra uz novac islamskih Samanida, po kojemu Dinklage datira ovaj posljednji grob u vrijeme 920–930. Novac je međutim pomagalo samo za približno datiranje nalaza. Zapravo je novac samo argumenat ante quem non, t. j. neki nalaz nije nikako moguć, prije nego je novac bio kovan i pušten u promet. Novac dobiva kao kriterij za datiranje veće značenje onda, kada u progresivnome vremenskom slijedu prati neke nalaze kao novac u prometu. A to je upravo slučaj sa novcem različitih arpadovskih vladara 11. stoljeća, koji se nalazi redom u grobovima t. zv. bjelobrdске kulture u Podravini i Ugarskoj. Ali manja mu je dokazna snaga, da se utvrdi vrijeme nekoga nalaza, kada se radi o pojedinačnom primjerku novca, koji je izvana došao u drugu zemlju, kao što je to slučaj kod Etelstanova novca u Gödöllöu, odnosno kada se radi o novcu više vladara u jednom istom grobu, i kad je novac usto bio upotrebljen kao nakit, a to je slučaj sa grobom u Kis-Dobra.

U tome je posljednjem grobu naime bilo nađeno više novaca različitih vladara Samanida, koji su vladali u vrijeme od g. 892. do 943.; novac je bio probušen i vjerojatno nekad prišiven na haljinu pokojnika. Ne znam, kako je Dinklage mogao doći do toga, da grob u Kis-Dobra, koji je glavni oslon za njegovo datiranje nalaza u Donjoj Hajdini i Gornjem Ptuju, stavlja u vrijeme od oko 920. do oko 930. Sam Hampel, na čije se djelo Dinklage poziva, stavlja grob u Gödöllöu u 2. polovicu 10. stoljeća, a grob u Kis-Dobra u 11. stoljeće.¹⁰ Dinklage je prema tome došao do svoje dalekosežne tvrdnje, da su Slaveni preuzeli germanske karičice u obliku slova S, na temelju proizvoljnoga preranog datiranja nalaza u spomenutim južnoštajerskim grobljima, koji ostaju i dalje ostavština slovenačkog življa iz vremena iza god. 1000., kada su sljepočničarke u obliku slova S postale obična pojava

¹⁰ Up. Hampel, o. c., str. 850 i II, str. 640.

u zapadnoslavenskim krajevima. U to vrijeme stavlja ta groblja punom sigurnošću okolnost, da su se u njima našli brojni karakteristični predmeti bjelobrdske kulture.

Podrijetlo slavenskih karičica u obliku slova S tražilo se bez dovoljno dokaza i razloga u različitim krajevima, u kojima su sporadično bili nađeni predmeti, što su, pa i izdaleka, nalik na te karičice. Slavenske sljepočničarke u obliku slova S dovodile su se u vezu i s trgovinom Arapa na istoku i s kulturnom tradicijom kasne antike na jugu u krajevima uz Jadran te s dođirima Slavena s Francima na zapadu. Ispuštala se s vida – i ovdje kao i u mnogim drugim slučajevima povijesti umjetnosti – činjenica, da se jednostavni i praktični oblici predmeta mogu javiti nezavisno jedni od drugih, u različito vrijeme i u različitom kraju. Sam Dinklage, govoreći o podrijetlu karičica u obliku slova S kod Alamana i Franaka u 7. i 8. stoljeću, odbija pomisao, da se sredovječne germanske karičice sa završetkom poput slova S dovedu u vezu s rijetkim primjercima kasnorimskih prstena, u kojima se kraj koluta, i to okomito na plohu prstena, izvija u vis u petlju u obliku slova S. Ne treba – veli s pravom Dinklage – velike muke i domišljanja, da se završna kvaka karičice ili prstena savije još jedanput i tako dođe do oblika slova S. Dinklage ne postavlja također pitanje, odakle i kako se majstori u Češkoj oko godine 1100. vraćaju većem promjeru karičica (3–6 cm), a majstori u Ugarskoj u još kasnije vrijeme dapače još većem promjeru i zatvorenom tipu karičice, kakav su poznavala prije više stoljeća germanska plemena na zapadu.¹¹ Jedino za pojavu karičica u obliku slova S kod Slavena on sada insistira na vezi s ranijim, srodnim germanskim karičicama – iako priznaje, da postoji uglavnom oštra linija između ranijih velikih i zatvorenih karičica u obliku slova S kod Germana na zapadu i kasnih malih i otvorenih S-karičica kod Slavena na istoku.¹²

Rekoh, on insistira sada, jer u svojim zapisima o posjetu Dinklagea splitskom arheološkom muzeju nalazim zabilježeno, da je onda Dinklage u razgovoru sa mnom dopuštao mogućnost, da su stari Slaveni došli do sljepočničarki u obliku slova S nezavisno od ranijih srodnih germanskih karičica. Ja i danas vjerujem u tu mogućnost.

Nego i u slučaju, da su prvi majstori, koji su kod Slavena počeli izrađivati takve karičice, primili pobudu za to od nekoga sličnog predmeta ranije uvezena u njihovu zemlju, ili da su se stari Slaveni u običaju vješanja karičica oko čela povelili za nekim strancem, koji je bio došao u njihov kraj, ne bi to mnogo mijenjalo na činjenici, da su vrlo brzo različita slavenska plemena naseljena u prostranim krajevima zavoljela te karičice u gustim nizovima i stala ih izrađivati tako, da su one u punom smislu riječi postale svojinom i oznakom Slavena u ranijoj periodu srednjega vijeka.¹³

¹¹ Up. Dinklageov članak u *Südostforschungen* o. c., str. 117, bilj. 179, a i bilj. 215.

¹² Up. *Südostforschungen* str. 177. i *Sonderdruck aus Mitteil. anthrop. Gesell. o. c.*, str. 19.

¹³ To naravno ne znači, da u krajevima, gdje žive pomiješani Slaveni i drugi narodi, također pripadnici ovih posljednjih ne mogu biti nosioci sljepočničarki u obliku slova S. To će na pr. biti slučaj s pokojnicima pokapanim u grobovima ugarske nizine, u kojima su sljepočničarke u obliku slova S bile nađene uz predmete iz t. zv. »vremena zaposjedanja Ugarske«, što prate grobove Mađara 10. i 11. stoljeća.

II.

O TIPU I PORIJEKLU MAČEVA U STAROHRVATSKIM GROBOVIMA

Ja sam se o starohrvatskim mačevima dosada izrazio samo oprezno. U poglavlju o metalnim predmetima otkopanim u starohrvatskim grobovima¹⁴ pisao sam, da starohrvatski mačevi pokazuju oblik, koji je općenito raširen u zapadnoj Evropi u karolinško doba. To je mač s dvosjeklom oštricom, kratkom nakrsticom na balčaku i s vrhom mačeva drška u obliku sploštene ili naroskane gljivice. Naveo sam usto zabranu cara Karla Velikoga u kapitularima iz 805., po kojima se Slavenima nije smjelo prodavati oružje i oklopne košulje. Iz toga sam izvodio zaključak, da su njemački kraljevi ranije trgovali oružjem i izvozili ga u slavenske zemlje; ali sam u isto vrijeme istakao mogućnost, da su se Slaveni, zbog te odredbe, našli u nuždi, da prigodice sami sebe opskrbe potrebnim oružjem. U kasnijoj svojoj radnji o starohrvatskim grobljima¹⁵ naveo sam mišljenje mađarskih arheologa, da su starohrvatski mačevi, koji podsjećaju na proizvode sjevernjačke vikinške kulture, dolazili u hrvatske strane sa sjevera, i to davnim trgovačkim putem, što je od Istočnoga mora preko Visle silazio u pradomovinu Hrvata, Bijelu ili Veliku Hrvatsku, s kojom Hrvati ne bi, ni poslije svoga doseljenja na jug, bili prekinuli veze. Dinklage je u svojem prikazu moje radnje o starohrvatskim grobljima¹⁶ primijetio, da, prema novim rezultatima istraživača Petersena i Arbmanna, t. zv. karolinški, vikinški mačevi imaju svoje porijeklo u karlovinškom carstvu, a ne u Skandinaviji. To sam istakao u svojoj radnji¹⁷ pridržavajući sebi konačno mišljenje, kada mi bude uspjelo doći do radnje spomenutih istraživača.

Šeper je obradio željezni mač, koji je bio nađen na brežuljku ispod samog starog Susjedgrada kod Zagreba. Mač je posve sličan starohrvatskim mačevima u Muzeju hrvatskih starina prije u Kninu, a sada u Splitu. Šeper je u svome članku sklon uzeti u razmatranje Radićevo nagađanje o slavenskom porijeklu srednjovjekovnoga mača, koji bi Slaveni, graničeći u toku mnogo stoljeća s germanskim plemenima, a veoma često boreći se s njima, bili tim plemenima predali kao jedno od dobara svoje civilizacije. Ja ne mogu prihvatiti ni tu Radićevu tezu, koji je do nje, kao i do mnogih drugih svojih tvrdnja o starohrvatskoj umjetnosti, došao vođen u prvome redu rodoljubnom pobudom. Njegovi navodi o razlici između mačeva nađenih u starohrvatskim grobovima i ranosrednjovjekovnih mačeva u germanskim krajevima nevažni su, a i netočni. Ima i kod germanskih plemena jabučica balčakova drška sa pet rebara kao i jabučica sa tri rebara, mačeva s podnožnom pločicom širokom koliko jabučica, kao i s pločicom nešto širom, mačeva s tipičnim sjevernjačkim ukrasom, kao i bez njega. I starohrvatski mačevi

¹⁴ Karaman, Iz kolijevke hrvatske prošlosti, Zagreb 1930, str. 124-125.

¹⁵ Karaman, Iskopine društva Bihaća u Mrvincima i starohrvatska groblja, Rad Jug. ak. umj. r. broj 268, Zagreb 1940, str. 28.

¹⁶ Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien, sv. I, str. 106.

¹⁷ Karaman, Živa starina, str. 126.

pokazuju u pojedinostima razlike, što također ne govori u prilog jedinstvenoga, domaćeg porijekla.¹⁸

U prilog Radićeve teze Šeper ističe, da sjevernjačka, germanska kultura, kojoj se pripisuju ti mačevi, čini savršeno zatvoren krug, koji se razvija logično i kontinuirano bez prekida; u starije vrijeme nema tu, u razvojnom nizu oblika mačeva, tipa, koji bi bio pretečom t. zv. skandinavskog ili merovinškog mača. To je sve točno; ali rana sjevernjačka i germanska kultura i umjetnost ostaju sebi vjerne samo u općim crtama i značaju ukrasa te poznaju i pokazuju u toku stoljeća različite oblike predmeta. Drugačiji su oblici sjevernjačkih mačeva iz brončanoga doba u drugom tisućljeću prije n. e., drugačiji iz željeznoga doba posljednjega tisućljeća prije n. e. i u prvim stoljećima naše ere; u merovinško doba javlja se konačno mač, koji nalazimo u starohrvatskim grobovima VIII. st. Ako smo skeptični s obzirom na mogućnost germanskog porijekla tih mačeva, moramo biti i s obzirom na staroslavensko porijeklo, jer kod starih Slavena u vrijeme cvata sjevernjačke kulture nemamo ni takvih ni drugih mačeva niti vidnih ostataka tehničke vještine u izrađivanju oružja u onoj mjeri, u kojoj imamo u krugu sjevernjačke kulture.

Nego ono, što je nadasve bitno i odlučno u ovome pitanju, jest činjenica, da tip starohrvatskog mača, koji kod Hrvata najranije dolazi u grobovima iz druge polovice VIII. st., kod Alamana, Franaka i Tirinžana javlja se već u merovinško doba (do prve polovice VIII. stoljeća).¹⁹ Pred samom tom činjenicom mora pasti nagađanje Radićevo, da su Nijemci u borbi s polapskim Slavenima od VIII. do XII. st. primili od njih oblik i tehniku kovanja mačeva.

III.

O BJELOBRDSKIM NALAZIMA U NAŠIM KRAJEVIMA

Korošec-Vračkova opisala je zanimljiv nalaz srednjovjekovnih nakitnih predmeta,²⁰ koji su se mnogo godina nalazili neobrađeni u pretpovijesnoj zbirci sarajevskog muzeja. Radi se o predmetima od bronce t. zv. bjelobrdskog tipa otkopanima u selu Junuzovcima kod Bosanske Gradiške još godine 1904. Nalaz sačinjava jedna ogrlica ispletena od četverostruke brončane žice; jedna narukvica salivena od brončane žice, koja je tordirana tako, da daje utisak uvijene žice, a krajevi joj završavaju zmijskim glavicama; jedan par sljepočničarki sa završetkom u obliku slova S; pet grubo regbi iz olova lijevanih naušnica sa grozdolikim privjeskom; jedan par naušnica istoga tipa također lijevanih (u bronci?), ali bolje izrađenih, tako da točnije oponašaju bizantsku filigransku radnju; ulomak t. zv.

¹⁸ V. sliku u mojoj Živoj starini na str. 127.

¹⁹ Up. Vorgeschichte der deutschen Stämme, hg. V. H. Reinert, Leipzig 1940, sv. I, str. 222, sl. 94, tab. 61 i 175; sv. II, tab. 202.

²⁰ P. Korošec-Vračko, Ranosrednjovjekovni nalaz u Junuzovcima. Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu LIV, 1942, str. 271-280.

naušnice sa četiri jagodice pune i salivene iz olova; dva jednostavna brončana ili bakrena prstena, jedan privjesak u obliku lunule; desetak t. zv. dvodjelnih privjesaka (od njih imamo samo donji, srcoliki komad); dva mala privjeska u obliku dugmića i dva puceta ili praporca s presjekom urezanim na križ na donjoj strani, sve od bronce. Sve je to tipični i poznati inventar t. zv. bjelobrdске kulture. S tim je ova kultura potvrđena i na tlu Bosne, iako u neposrednoj blizini ravne Posavine. Uz stručni članak Korošec-Vračkove imao bih da napravim dvije napomene.

Korošec-Vračkova je sklona smatrati kao uvoz iz Bizanta par naušnica s grozdolikim privjeskom finije izrađenih, ma da ne isključuje mogućnost, da su rad slavenskog domaćeg zanatlije. Ja sam u ovom slučaju radije za ovu posljednju pretpostavku, jer držim, da je bitniji kriterij za pitanje, da li je kakva naušnica uvezena iz Bizanta ili izrađena od domaćih zlatara, tehnika, u kojoj je ona izrađena, a ne bolja ili slabija izrada. Spomenuti par naušnica saliven je, prema pisanju K.-V. od bakra i bronce, a nije izrađen iz filigrana. Bizantinsko zlatarstvo i iza godine 1000 ostaje na tehničkoj visini, pa nema razloga vjerovati, da zamjenjuje, u ovim naušnicama, filigransku tehniku s jeftinijom i prostijom tehnikom lijevanja. U filigranu su izvedene naušnice s grozdolikim privjeskom u nalazu zlatnih predmeta izrazito bizantskog karaktera u Trilju kod Sinja iz VIII. stoljeća kao i naušnice nađene u Tokaju u Ugarskoj uz bizantski novac X. stoljeća i bizantske naušnice iz Kövesda u Ugarskoj.²¹

Još jedna primjedba. Korošec-Vračkova piše, da nakit nađen u Junuzovicima odgovara u potpunosti bjelobrdskome tipu. To je točno. Ali se ne bih mogao složiti s onim, što ona u nastavku piše, da je taj tip bio »rasprostranjen po cijelome Balkanskom poluotoku, dalje preko Podunavlja, Moravske i Češke na sjever do područja Polapskih Slavena, a na istoku sve do u zapadnu Rusiju, dakle po svim oblastima, gdje su Slaveni bili rasprostranjeni«. Bjelobrdska je kultura posebna, individualna i zaokružena pojava, određena u vremenu i prostoru i u izgledu predmeta. Predmeti t. zv. bjelobrdске kulture javljaju se od kraja X. stoljeća pa do XII. stoljeća u grobljima posavske Hrvatske i u grobljima ugarske kotline, gdje je bilo slavenskih naselja; oni se javljaju također u grobovima Slovenaca južne Štajerske i u grobovima ranog srednjeg vijeka u Vojvodini. Pojedini predmeti bjelobrdskog tipa, osobito naušnice, nađeni su i na teritoriju Srbije i sjeverne Dalmacije, kao i u brdovitim krajevima Slovenije. Predmeti bjelobrdске kulture u mnogom su istina srodni s nalazima iz slavenskih grobova ranog srednjeg vijeka drugih krajeva, ali ih ipak ne smijemo utapati u neku posvudašnju i jednoličnu ostavštinu slavenskih plemena.

Dvodjelni privjesci na primjer – kako i sama Korošec-Vračkova piše – ne nalaze se u slavenskim krajevima sjeverno od Ugarske. Ogrlice i narukvice iz pletene žice, kićeni privjesci u obliku lunule i naroskani prsteni ne javljaju se u slavenskim krajevima ili se pak javljaju u oblicima, koji su samo srodni, a ne u tolikoj mjeri identični, da bi nam nametali pomisao jednog

²¹ Usp. Lj. Karaman, Starohrvatsko groblje na »Majdanu« kod Solina. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LI., separatan otisak g. 1936, str. 23 n. 29.

podrijetla ili jednog središta izrade; a sljepočničarke sa završetkom u obliku slova S, praporci i puceta predmeti su tako jednostavnih oblika, da njihovoj raširenosti ne smijemo davati preveliko značenje. Konačno, sama pojava brojnih, posve jednakih predmeta u jednom skupu u grobovima pokojnika otkrivenima na mnogim mjestima – kao što je slučaj sa spomenutim nalazima u Hrvatskoj, Ugarskoj, južnoj Štajerskoj i Vojvodini – upućuju nas na to, da pred sobom imamo jednu zaokruženu ostavštinu ili »kulturu«.

U jednom članku u »Politici« (od 27. III. 1949) signiranom sa M. Lj., objelodanjenom u povodu nalaza zanimljivog srednjovjekovnog nakita kod starih crkava u Kuršumliji, tvrdi se, da se danas sigurno zna, da slavenska narodna kultura takozvane bjelobrdске kulturne grupe nije pojava lokalnog karaktera vezana za teritoriju Slavonije, već je ona obuhvatala vjerojatno sve zemlje Južnih Slavena i bila zajednička svima Slavenima nastanjenim na Balkanskom poluotoku; odatle je njezin nakit pojedinačno prešao i u Mađarsku i Čehoslovačku kao kulturni utjecaj balkanskih Slavena. S takvim se mišljenjem također ne bih mogao složiti. Prvo, nije mi poznato, da se je ikada tvrdilo, da je bjelobrdска kultura lokalna pojava Slavonije. Već Brunšmid, koji je u nas prvi obradio podravska groblja u Bijelom brdu i t. d. veže najznačajnije predmete te kulturne grupe uz panonske Slavene. On veli, da su domovina pletenih ogrlica, narukvica i slično izrađenog prstenja izvan svake sumnje predjeli u Mađžarskoj, gdje su po svoj prilici nastale i karičice s nastavkom u obliku slova S, što se s napomenutim nakitom obično zajedno nađu.²² Šeper i Vinski također pomišljaju na Panonsku nizinu kao ishodište bjelobrdске kulture. Šeper piše, da se čini, da podrijetlo bjelobrdskih naušnica s grozdolikim privjeskom, što u degeneriranoj tehnici lijevanja oponašaju filigran bizantskih naušnica, moramo tražiti u Panonskoj nizini, gdje su Slaveni bili vjerojatno oni, koji su prihvatili tip bizantske naušnice, pa ga onda dalje prerađivali. Vinski pak izričito tvrdi, da bjelobrdска kultura potječe od panonskih Slavena, koji su nestali pod mađžarskom vlašću, a bili su sponica južnih Slavena s ostalim Slavenima.²³ I ja sam odvajkada bio sklon misliti, da je ishodište bjelobrdске kulture u Ugarskoj, pa sam je obično spominjao kao t. zv. bjelobrdsku kulturu. Također nije točno, da bjelobrdска kultura obuhvata sve zemlje južnih Slavena. Naprijed smo spomenuli krajeve, u kojima je ostavština te kulture dosada bila utvrđena. Ima krajeva, u kojima obitavaju južni Slaveni, a u kojima nemamo predmeta bjelobrdskog tipa, ili ih imamo u usko ograničenom broju. A nije ista stvar, da li u nekom kraju imamo samo malobrojne predmete jedne ili druge vrsti ili pak guste nalaze čitavog materijala neke kulture. Ishodište pak ove kulture vrlo vjerojatno ne će biti na Balkanu nego u ugarskoj nizini, gdje se ona javlja kao ostavština tamošnjih Slavena u vrijeme od kraja 10. pa do 12. st., istovremeno s najstarijom ostavštinom Mađžara. Ima pored razlika također dodirnih točaka između mađžarske ostavštine iz vremena zaposjedanja Ugarske (»ungarische Landnahmezeit«) i t. zv. bjelobrdске kulture: tako na primjer zajednički su im dvodjelni sroliki privjesci i neki oblici

²² Brunšmid, Hrvatske sredovječne starine, Vjesnik hrv. arheol. društva, n. s. VII, Zagreb 1903, str. 48.

²³ Z. Vinski, O bjelobrdskoj kulturi, Zagreb 1946, str. 4.

pučeta. Osim toga uz nalaze bjelobrdskog tipa vezana je pojava naušnica u obliku slova S, kojih široko područje od Baltika do Jadrana ima svoje središte nekako u ugarskoj nizini.²⁴

IV.

NOVA TEORIJA O PLETERNIM SKULPTURAMA RANOG SREDNJEG VIJEKA

Karl Ginhart, dak Strzygowskoga, objavio je u časopisu »Carinthia« (I. 1942.) članak o pleternim skulpturama ranog srednjeg vijeka u Koruškoj. U vezi s time on je postavio i raspravio pitanje o porijeklu i o značaju pleternih klesarija ranog srednjeg vijeka u Italiji i u susjednim zemljama. Ginhart ispravno pobija usku longobardsku tezu, priznaje udio starije mediteranske kulture u izboru motiva i stilskom izgledu te uravnotežene i jasne dekoracije, ali insistira na njihovu sjevernjačkom temeljnom karakteru. Pleterne se klesarije, izlaže Ginhart, javljaju na čitavom teritoriju karolinške države osim sjevernih i sjeveroistočnih dijelova carstva, koji nisu poznavali kamenog graditeljstva pa zato nemaju ni pleternih klesarija u kamenu. Te su klesarije u stvari karolinška državna umjetnost pučkog pravca, koju

²⁴ Kod pokusnog iskapanja u vezi s popravkom starih crkava u Kuršumliji u Srbiji nađena je jedna naušnica s tri koljenca jednaka onim, što su iskopane u starohrvatskim grobovima u Dalmaciji, i jedna jagoda naušnice ponešto nalik na jagode starohrvatskog primorskog nakita (u Kuršumliji je jagoda puna, a ne šuplja i sastavljena od dviju polovica). Iz tog M. Lj. izvodi dalekosežan zaključak, da postoji u ranom srednjem vijeku jedinstven nakit južnih Slavena, štaviše na temelju toga ona uopće negira postojanje posebne grupe starohrvatskog nakita u primorskoj ili dalmatinskoj Hrvatskoj.

Iznoseći pred nekoliko godina spomenike starohrvatskog doba u Bosni vezao sam rijetku i sporadičnu pojavu nekoliko naušnica jednakih onim u Dalmaciji sa starohrvatskim primorskim zlatarstvom. Nekoliko od tih naušnica su primjeri u obliku filigranske naroskane karičice s tri koljenca. Danas, pošto je takva naušnica bila nađena također u još daljoj Srbiji, dopušteno je svakako postaviti pitanje, ne samo, jesu li te bosanske naušnice bile uvezene iz dalmatinske Hrvatske ili su prema njima bile izrađene od zlatara u unutrašnjosti, nego također pitati se, ne javljaju li se one u unutrašnjosti Balkana nezavisno od primorskog nakita. Ovo posljednje je moguće pogotovu, što se radi o tipu naušnice, koji je zapravo relativno malobrojan u primorju, u stvari je vrlo jednostavan tip i osim toga ima svoje porijeklo u kasnoantiknom i ranobizantskom nakitu, na koji su se, ma da na različiti način, nadovezali starohrvatski primorski nakit i uopće srednjovjekovni nakit na Balkanu (naušnica s tri koljenca javlja se već u avarsko-slavenskoj kesteljskoj kulturi, v. Lj. Karaman, Starohrvatsko groblje na »Majdanu«, o. c., str. 18). Ali ići mnogo dalje u izvođenju zaključaka znači spustiti se na odveć klizak teren.

Oznaka nekog tipa ili nekog oblika karakterističnog – M. Lj. veli specifičnog – za neku kulturnu grupu ne mora značiti, da se taj tip, odnosno oblik javlja samo i isključivo na području te kulturne grupe, pa ako to nije slučaj, da onda uopće ta posebna grupa ne postoji. A to je u suštini nemetodički način zaključivanja u spomenutom članku »Politike«. Na isti način bi se mogle na primjer negirati sve od nauke utvrđene regionalne grupe arhitekture u njemačkoj, francuskoj ili talijanskoj romanici, jer se pojedini oblici, arhitektonski detalji, uresni motivi, tlorisni rasporedi ili konstruktivne sheme, karakteristični za te grupe, javljaju i izvan njezina područja (recimo nijekati postojanje normandijske romaničke arhitektonske škole, jer se za tu školu karakterističan kockasti kapitel, javlja i drugdje i t. d.).

moramo strogo razlikovati od karolinške dvorske umjetnosti. Ova posljednja svjesno se oslanja na antiknu, mediteransku baštinu, koju je volio i propagirao carski dvor, dok je istovremeno pučka umjetnost ornamentalnih kamenih klesarija izraz sjevernjačkih, germanskih umjetničkih sklonosti franačkog pučanstva carstva. I u toj dvojnosti umjetničkog stvaranja odražuje se mnogostruka ličnost Karla Velikog, koji kao car, nasljednik Rima, propagira na dvoru antiknu kulturu, a kao kralj Franaka daje sakupljati stare junačke narodne pjesme i određuje njemačke nazive mjesecima.

I eto nam tako još jedne teze o pleternim klesarijama ranog srednjeg vijeka. U obliku, u kojem Ginhart iznosi tu tezu, ona, po mojem mišljenju, nikako ne može postojati. Vidjet ćemo, kako je Ginhart mogao do svojih tvrdnja doći, i u čemu je stvarna jezgra istine.

Pleterne klesarije nisu opća karolinška pojava; one nisu karolinška umjetnost ni po svojem rasezanju ni po svojem postanku. Nastala u osmom stoljeću na tlu sjeverne i srednje Italije, ta se umjetnost, istina, u devetom i desetom stoljeću širi i u susjednim krajevima, koji su u jednom ili drugom obliku bili podložni franačkoj državi i njezinu kulturnom utjecaju. Ali čitavi krajevi države Karla Velikog ne poznaju pleternih klesarija (dobar dio Francuske, zapadna, sjeverna i istočna Njemačka). A nije točno ni to, da se u tim krajevima ne dižu građevine, osobito crkve, u kamenu. Dižu se i u tim krajevima crkve iz kamena, iako rjeđe, samo što je u njih plastična dekoracija vrlo skromna i zbog toga relativno manje poznata.

Svakako, gdje i koliko se plastična dekoracija javlja, nije to nigdje u obliku pleternih klesarija. Pleterne klesarije formiraju se malo po malo na tlu Italije u VIII. st., t. j. u vremenu, kada tamo nema još franačke države niti kulturnih nastojanja cara Karla Velikog.

Pleterne klesarije nisu također pučka umjetnost, koja živi u ograničenom krugu siromašnijih slojeva pučanstva. Nema u njima ni motiva ni stilskih karakteristika pučke umjetnosti, koji su sveder jednaki u svim krajevima. Uopće je teško govoriti o pučkoj umjetnosti u ranom srednjem vijeku. Pogotovo nisu pleterne klesarije pučka umjetnost po društvenoj pripadnosti onih, koji je propagiraju. Razvoj pleternih klesarija u Italiji možemo pratiti u Italiji u VIII. stoljeću na spomenicima, koje redom dižu predstavnici vrhova društva, patrijarhe u Civaldu, knezovi Langobarda, nadbiskupi u Raveni, i t. d. Jednako je i kod nas Hrvata. Crkve sa pleternim klesarijama dižu visoki crkveni dostojanstvenici, odličnici na dvoru i hrvatski vladari, kako znamo po natpisima na tim klesarijama. U širokim slojevima dižu se crkve u to vrijeme kod nas, a i drugdje, još pretežno u drvetu pa su zbog toga i netragom propale.

Kako je onda Ginhart došao do svojih tvrdnja? Franačko carstvo sa političkim trgovačkim i prometnim vezama, koje je ono uspostavilo između različitih krajeva, pomoglo je svakako, da se regionalna umjetnost italskih pleternih klesarija proširila na nekoje susjedne krajeve drugog jezika i naroda (Hrvatska, južni njemački krajevi u Švajcarskoj i u istočnim Alpama, jugoistočna Francuska). To se osobito vidi u ona dva kraja, u kojima su ostaci pleternih klesarija osobito brojni i gusti, a to su Rim i Hrvatska. Pojava pleternih skulptura u Rimu veže se o poznato pismo pape Hadrijana,

kojim moli Karla Velikog, da mu pošalje majstore, koje on naziva Francima, a po svoj prilici misli majstore iz sjeverne Italije, onda pod franačkom vlašću. Isto tako je pojava pleternih skulptura kod Hrvata oko godine 800 pa dalje u vezi zahvata ekspanzivne politike cara Karla Velikog u hrvatskim krajevima u to doba. S druge strane, ako pleterne klesarije nisu pučka umjetnost, ostaje ipak istina, da ta dekoracija crkvenog namještaja bez ljudske figure, bez učenog simboličkog sadržaja, usmjerena samo na to, da ukrasi taj namještaj, odgovara ornamentalnim sklonostima prirođenim svim plemenima, koja su u ranom srednjem vijeku bila zaposjela krajeve nekadanje antikle visoke kulture. To je jezgra istine u Ginhartovoj tezi.

V.

O VREMENU PLETERNE SKULPTURE IZ SLIVNICE KOD MARIBORA

Slovenački historičar umjetnosti Stelè nedavno je obradio ulomak s troprutastim pleterom, koji je g. 1926. bio otkriven u zidu stare župne crkve u Slivnici kod Maribora. (Up. F. Stelè, Predromanski ornament iz Slivnice.)²⁵ To je prvi do sada poznati primjerak ranosrednjovjekovne pleterne klesarije iz južne Štajerske, a izrađen je iz pohorskog mramora. To je znak, da predmet, kojemu je pripadao, nije bio uvezen gotov izvana, nego je klesan u okolici Pohorja. Klesarije na tom ulomku sastoje se od dvaput ponovljenog motiva, što liči na pekarske »perece« (Brezelmotiv), a značajno je uz to, da kraj troprutastog kraka, što se savija u obliku pereca, završava ptičjom glavicom. Stelè misli, da je taj ulomak iz 9. st., kada je sva zemlja južno od Drave po odluci cara Karla Velikoga pala pod akvilejskog patrijarhu: predmet, od kojega potječe ulomak, izradili su u to vrijeme klesari, koji su s misionarima došli u okolicu Slivnice, za crkvu, koja je kasnije propala u vrijeme provale Madžara u 10. st. Stelèa navodi na takvo mišljenje u prvom redu činjenica, da se i na nekim ogradnim pločama u katedrali u Akvileji miješaju poznate troprutaste klesarije ranosrednjovjekovnih italjskih i starohrvatskih klesarija sa završetkom ptičje glave, značajnim za germanski životinjski ukras srednjeg vijeka, upravo kao na slivničkom ulomku. Ja ipak mislim, da je ulomak iz 11. st. i evo zašto.

Motiv pereca, kojim je urešen ulomak iz Slivnice, ne pruža kao takav mogućnost pobližeg datiranja ulomaka. To je jedan od rijetkih motiva, koji majstori pleternih klesarija u Italiji i našim stranama nisu baštinili od antike. Pereci se javljaju kao ukrasni motiv u umjetnosti starih Kopta u vrijeme zapada antičnog svijeta, a poslije toga ih vidimo na zlatarskim proizvodima u germanskim krajevima merovinškog doba te u iluminiranom ukrasu crkvenih knjiga, što ih izrađuju irski monasi. Od tih knjiga ih u 8. st. preuzimaju majstori, što klešu kameno crkveno pokućstvo, i pereci po-

²⁵ F. Stelè, Predromanski ornament iz Slivnice. Slovenska akademija znanosti in umetnosti u Ljubljani, Filozofsko - filološki - historični razred, Rasprave knj. II, št. 14, str. 347-363.

staju omiljenim i često ponavljanim motivom italskih i njima sličnih starohrvatskih pleternih klesarija za sve vrijeme te grane umjetnosti. O tome sam pisao u Časopisu za hrvatsku povijest, knj. I., sv. 3., g. 1943., str. 266 ss.

Stelè navodi brojne primjere klesarija s motivom pereca iz 9. st. Ali taj motiv se javlja i poslije tog vremena na pleternim klesarijama. Navodim dva primjera sigurno datirana 11. st.: jedno je ogradna ploča u splitskoj krstionici s likom hrvatskog kralja, a drugo je arkada ciborija, koja se čuva u Muzeju sv. Donata u Zadru, a prema natpisu na njoj ciborij je dao izraditi prior Zadra i prokonzul Dalmacije Grgur (o. g. 1033–1036). (O vremenu postanka splitske ploče vidi što je rečeno u VII. poglavlju).

Kao odlučni argumenat za datiranje slivničkog ulomka 9. st. i njegovo stavljanje u vezu s Akvilejom Stelè navodi, da se jedino u Akvileji na nekim ogradnim pločama u tamošnjoj katedrali miješaju troprutasta pleterna dekoracija i završetak pletera sa životinjskom glavom. Mogu međutim iznijeti primjere naših pleternih klesarija s tim motivom i to iz 11. st., u kojem su po mojem mišljenju bile izrađene i ogradne ploče u Akvileji. U bivšem kninском muzeju čuva se ulomak pilastrića otkopan u Biskupiji kod Knina, na kojemu je pleter, što izlazi iz repa i iz čeljusti zvijeri; ulomak potječe po svoj prilici iz tamošnje velike bazilike 11. st.²⁶ Na starohrvatskom groblju na Majdanu kod Solina nađen je pilastrić, na kojemu na obadva kraja po dvije životinjske glavice, iz čeljusti kojih plazi zmijurina, završavaju pleternu traku; u članku Starohrvatsko groblje na Majdanu kod Solina, Split 1936, str. 13 i 16, tab. XIII 1, iznio sam razloge, zbog kojih držim, da pilastrić potječe od crkvenog namještaja izrađenog u kasnoj fazi pleternih klesarija, to jest iz 11 st.

U hodnik sjevernih vrata Dioklecijanove palače u Splitu bila je u srednjem vijeku ugrađena crkvice, od koje je još na mjestu poznata pregrada starohrvatskog doba; na njoj, lozica, razriješena u troprutastu traku, završava životinjskom glavicom. I tu svi znaci govore za 11. st.: sama izradba lozice, motiv na cik-cak, oblik oslova O na natpisu na zabatu i t. d.

Iz istog su stoljeća po mojem mišljenju i ogradne ploče u Akvileji, na koje se Stelè poziva. Istina je, da su neki pisci postavljali te ogradne ploče, koje se nalaze u južnoj apsidi katedrale u Akvileji u 9 st., kada je starokršćansku baziliku popravio patrijarha Maksencije. Ali svi bolji poznavaoi ranosrednjovjekovne umjetnosti drže ih ostacima iz vremena patrijarhe Popona (1019–1045), koji je staru crkvenu građevinu iz temelja obnovio. Tom se posljednjem mišljenju priklanam i ja, i to s više razloga. Ograde u Akvileji su vrlo zanimljiv primjer miješanja italske i bizantske ranosrednjovjekovne dekoracije. Prvoj pripadaju pleteri po načinu svog prepletanja, a za drugu je značajan način obrade t. zv. motiva »dna košare« (Korbbodenmotiv) s trakama, u kojih je široka sredina uivičena brazdicama tik do ruba trake. Poznato je, da su Mleci i susjedne zemlje, koje su bile pod utjecajem Mletaka u 9. st., bili u umjetnosti još usko vezani uz terrafermu. U 9. st. Mleci su podigli

²⁶ Studiranje ostataka te bazilike pri reviziji iskopina g. 1950. dalo je druge rezultate s obzirom na vrijeme njena postanka. Bazilika je ranija od XI. st., ali se po arhitektonskim ostacima očito vide izrade kasnijih ruku, među koje ide i spomenuti pilastar. Op. gl. urednika.

crkvu sv. Marka u obliku trobrodne zapadnjačke bazilike s drvenim stropom i njezin namještaj uresili čistim italskim pleternim klesarijama, kojih su ulomci amo tamo uzidani u kasniju građevinu. Tek iz vremena nedaleko od g. 1000. potječu ostaci obnovljenog pokućstva, u kojem se osjeća bizantski utjecaj, i tek iz 11. st. potječe današnja crkva sv. Marka sa pet kupola raspoređenih u križ. Mješavina italskog i bizantinskog stila na akvilejskim pločama upućuje nas, prema tome, na 11. st. A na to nas upućuju još drugi momenti. Na tim pločama vraća se ikonografski sadržaj, par ptica pije iz kaleža kao aluzija na euharistiju, množe se prikazi zvijeri, i ove u stilskoj obradi očito su pod utjecajem stilizacije zvijeri na luksuznim tepisima sa Istoka: sve su to znakovi ranoromaničkog perioda i 11. stoljeća.

Još jedna primjedba. Trake završene životinjskom glavicom prema ukusu germanskog životinjskog uresa pozna merovinško zlatarstvo i pilastrić u Metz u prije g. 1000. Ali u italsku i starohrvatsku kamenu dekoraciju taj motiv prodire tek u kasno doba te umjetnosti, i to, kako mi se po svemu čini, preko utjecaja, što ga na klesarske majstore vrše iluminirani crkveni kodeksi, u kojih često u inicijalima uresne trake dovršavaju životinjskim glavicama.

Zbog svih ovdje iznesenih razloga mišljenja sam, da slivnički ulomak po stilskim oznakama potječe prije iz 11. st. nego iz 9. stoljeća.

VI.

O REGIONALNOM, A NE NACIONALNOM ZNAČAJU PLETERNIH SKULPTURA

Između onih, koji proučavaju starohrvatsku umjetnost, postoje odavna različita mišljenja, koja dijelom potječu odatle, što jedni promatraju tu umjetnost u regionalnom, a drugi u nacionalnom okviru. Precizirat ću ovdje ukratko razlog, zbog kojeg smatram kao ispravno ono prvo. Mirko Šeper u više članaka promatra i rješava taj problem u okviru nacionalne kulture. On postavlja sebi pitanje, koji je narod mogao poslije propasti rimskog carstva donijeti na jug novi način ukrašivanja mramornog i kamenog namještaja, pa prihvaćajući s jedne strane moju tvrdnju o nužnome zajedničkome podrijetlu italskih i starohrvatskih pleternih skulptura zbog njihove potpune sličnosti, a s druge strane moje dokazivanje, da te skulpture nisu jednostavno izopačena antika ni bizantska tvorevina, a niti ostavština Langobarda, koji metalne predmete, nađene u grobovima, rese skroz drukčijim ukrasom, nužno dolazi, argumentacijom per exclusionem, do pomisli, da su pleternu dekoraciju morali donijeti na jug sobom stari Hrvati. Ali temeljni stav je ovdje pogrešan i nepovijestan, jer prenosi današnje težnje i prilike u davna vremena. U ranome srednjem vijeku umjetnost se ispoljava regionalno, a ne nacionalno. Ne mora novi stil biti vezan o novi narod kao takav. Ni umjetnost Karla Velikog, ni umjetnost careva Otonâ ni romanika nisu bila djela jednoga naroda; one su nastale na više mjesta i razvile su se iz više korijena. U kasnijim su stoljećima gotika, renesansa i barok iz jednoga kraja sebi

prokrčili put do ostalih krajeva i naroda Evrope. Ali ni ti stilovi nisu bili djelo čitavog naroda ili čitave neke zemlje, nego su imali svoj početak u jednom kraju ili dijelu naroda; gotika u kraju Ile-de-France, renesansa u Toskani, barok u Rimu. Pogotovo nijedan narod ne donosi sobom kao miraz stil dozreo i u detalju određen; oblikovanje novog stila postepen je i složen proces iz više izvora. Narodi nose sobom pri svojoj seobi samo opće navike i sklonosti, koje zadržavaju, i koje djeluju i u novoj sredini. Zato talijanski majstori 8. st. – ne možemo više govoriti u to vrijeme ni o Gotima ni o Langobardima u Italiji – odabiraju iz ostavštine antike određene motive pa ih podvrgavaju vlastitoj, iskonskoj sklonosti za linearno urešivanje predmeta i pretvaraju prema njoj; zato stari Hrvati rado i brzo prisvajaju pleterni ukras, koji im s kršćanstvom donose vjerovjesnici iz krajnjega sjevernog kraja susjednog poluotoka. U skladu s time jest činjenica, da se hrvatska umjetnost javlja također regionalno, a ne na čitavom etničkom području Hrvata, kako se ponekada tvrdi. Starohrvatsko graditeljstvo suženo je uglavnom na primorske krajeve današnje Dalmacije. Starohrvatski nakit dijeli se u dvije odjelite skupine, od kojih je jedna značajna za primorske krajeve i za vrijeme od 9. i 10. stoljeća, a druga za posavsku Hrvatsku i vrijeme od kraja 10. stoljeća do valjda 12. stoljeća.

I tvrdnja o širenju pleternih skulptura po svima hrvatskim krajevima samo je u jednom dijelu točna; jer nije ista stvar, da li se radi o sporadičnom nalazu ili o gustim i brojnim nalazima neke grane umjetnosti u određenom kraju.

U Bosni su pleterne skulpture zanimljiva, ali sporadična i rijetka pojava, ograničena samo na najuži pogranični kraj do Dalmacije: Glamočko polje, Livanjsko polje, Popovo polje. U svima ostalim dijelovima Bosne nisu dosada pleterne skulpture došle na vidjelo. Nadvratnik iz Drenova kod Prijepolja s natpisom *TE CRISTO AUCTORE PONTIFEX* nije iz VIII. stoljeća, kako ga je još pred pola vijeka Patsch datirao kada se nije znalo, da slovo *O* u obliku romba dolazi u epigrafiji već u VI. stoljeću po Kristu. Nadvratnik iz Drenova prema tome je spomenik iz starokršćanskog vremena prije doseljenja Hrvata na jug, a svakako nema na tome nadvratniku traga bilo kakvom pleteru ni drugom ukrasu. U Osijeku kod Sarajeva nađena su u posljednje vrijeme dva ulomka sa srednjovjekovnim pleternim ukrasom, ali to nije starohrvatska pleterna dekoracija, nego izraziti primjer bizantske umjetnosti 12. stoljeća. Iz posavske Hrvatske jedini sigurni nalaz prave starohrvatske pleterne skulpture bio je ulomak iz Siska, što se čuva u Arheološkom muzeju u Zagrebu. Bilo je dopušteno nagađati, da je osamljena pojava takve skulpture u sjevernim hrvatskim stranama u vezi s viješću, da je patrijarh grada, imenom Fortunat, slao g. 821. Ljudevitu Posavskom, koji je stolovao u Sisku, majstore, da mu učvrste gradove.

Međutim je nedavno bio nađen ulomak pleterne skulpture u Mariji Gorskoj kod Lobora uzidan u seljačku kuću, a nekoliko je ulomaka još uzidano u istoj seljačkoj kući kao i u prošteničkoj crkvi u tom mjestu. S tim jača vjerojatnost, da je stvarno iz Siska i ono nekoliko ulomaka pleterne skulpture, koje je Brunšmid u svoje vrijeme obradio iz materijala pohranjenog u Arheološkom muzeju u Zagrebu i označio ih kao vjerojatno podrijetlom

iz Siska. Svakako ostaje činjenica, da su pleterne skulpture u Posavskoj Hrvatskoj rijetkost. Ploča urešena surovim pleterom u crkvi u Volarici u Lici spada već u XII. stoljeće, kada je pleterna skulptura preživjela; a nekoliko ulomaka iz Banoštra i Rakovca u Srijemu nema veze sa pleternim skulpturama starohrvatske Dalmacije, nego pokazuje radije veze sa skulpturama u južnoj Ugarskoj.²⁷ Iz Istre Šeper navodi listom mjesta sa pleternim skulpturama, u kojima (mjestima) još nije bilo Slavena, kao Pulu, Poreč, Milje. Uopće raspored nalaza pleternih skulptura u ranosrednjovjekovnoj Istri najbolje potvrđuje mišljenje, da moramo pojavu tih skulptura gledati u regionalnom, a ne nacionalnom okviru. Najbrojnije su te skulpture u primorskim mjestima zapadne obale Istre naseljene romanskim življem, manje ih je u srednjoj Istri zarana napućenoj Slavenima, a najmanje ih je u istočnom kraju poluotoka do Raše, koji je prema Porfirogenetu bio dio hrvatske države (ulomak u Boljunu). U alpskim krajevima nisu pleterne skulpture ograničene na samu t. zv. karantansku Hrvatsku, nego se javljaju na puno širem području.²⁸ Glavna nalazišta starohrvatskih pleternih skulptura su istina u središtu političkog i kulturnog života u vrijeme hrvatske narodne dinastije, t. j. u dalmatinskoj Hrvatskoj, ali ih u velikom broju ima također u romanskim gradovima bizantske Dalmacije, od Krka pa do Kotora. Dapače baš u tim gradovima imamo spomenika u oblicima pleterne i prelazne faze formiranja tih skulptura u 8. stoljeću, kada ih u kraju, u kojem su obitavali Hrvati još nema. (Luk u Sućurcu u 8. st. posljedica je misionarskog rada splitskog nadbiskupa Ivana Ravenjanina.)

VII.

O POJAVI LJUDSKOG LIKA U STAROHRVATSKOJ PLETERNOJ SKULPTURI

U zadarskom muzeju sv. Donata čuva se mali ulomak od mramora sa prikazom Kristova rođenja i Triju kralja na putu u Betlehem. Talijanski povjesničar umjetnosti Cecchelli – koji se posvetio proučavanju umjetnosti ranoga srednjega vijeka – u svojem topografskom prikazu zadarskih spomenika²⁹ drži ulomak ranoromaničkom radnjom i stavlja ga u 11. st. Šeper stavlja ulomak u 8. stoljeće. Datiranje spomenika pri početku i pri kraju čisto ornamentalnog perioda takozvanih pleternih klesarija jest osobito teško: antika, koja u 8. stoljeću konačno dosljedno iščezava pred novim duhom umjetnosti ukrašivanja kamenog crkvenog namještaja, ponekada je začudno slična obnovi antiknih tradicija plastičnog reljefa, ikonografskog sadržaja i ljudskog lika, što se romanikom u 11. stoljeću vraćaju u skulp-

²⁷ Up. moj članak u »Historijski zbornik«, Zagreb 1948, I. sv.

²⁸ Die bildende Kunst in Österreich, hg. v. K. Ginhart, Bd. II, Baden b. Wien 1937. str. 27, sl. 13–15.

²⁹ Cecchelli, Zara, Catalogo delle cose d'arte e antichità d'Italia, Roma 1932.

turski ukras. I dobar poznavalac umjetnosti ranog srednjeg vijeka zastaje pogdjekad u dvoumici, je li neki spomenik iz 8. ili 11. stoljeća. Šeper iznosi za svoje datiranje uvjerljiva uspoređenja ulomaka sa spomenicima iz 8. stoljeća. Tordirani stupić s glavicom sa dvije jake proste volute u prizoru Kristova rođenja u Zadru posve je nalik na stupiće i glavice na Višeslavovoj krstionici, a to je spomenik rane faze pleterne plastike, što tek dozrijeva. A kada za Isusovo kupanje s kukama, što vire iz gornjeg ruba kade, i s kupom, što je urešena nizom sploštenih cvjetnih latica, u svemu podsjeća na način, na koji je prikazana kada na reljefu kamenice za krštenje u Kotoru iz 8. stoljeća. Prema tome mislim, da je moguće, da i taj zadarski reljef ide u niz kamenih spomenika iz 8. stoljeća, koje nalazimo u romanskim gradovima bizantske Dalmacije, a koje sam pokupio i opisao.

Šeper međutim na argumente iznesene za datum zadarskog ulomka nadozrijeva razmatranja, s kojima se ne bih mogao složiti. Izložit ću ovdje svoje primjedbe, eda bolje preciziram i dopunim svoje mišljenje o pitanju pojave ljudskog lika u starohrvatskoj plastici. Pitanje je za nas važno, pogotovu kako ga Šeper postavlja u savezu s pitanjem podrijetla starohrvatskih pleternih klesarija.

Šeper opširno dokazuje, da je ljudski lik moguća pojava ne samo pri izmaku ornamentalne pleterne plastike u 11. stoljeću, nego također u ranom i prethodnom periodu te grane umjetnosti u 8. stoljeću. Međutim se ništa drugo nije ni dosada tvrdilo.

U prikazu starohrvatske umjetnosti u prvom svesku Časopisa za hrvatsku povijest, knj. I. sv. 1-2, g. 1943, Zagreb str. 74 pisao sam, da se ljudski lik, koji je dva stoljeća bio proskribiran iz plastike *javlja nanovo* u drugoj polovini 11. stoljeća: jasno je prema tome, da samo u zreloj i čistoj pleternoj plastici 9. i 10. stoljeća nema ljudskog lika. I baš sam ja iz vremena 8. stoljeća iznio i utvrdio čitav niz spomenika u romanskim gradovima bizantske Dalmacije, u kojima već izbijaju čiste ukrasne tendencije i oblici pleternih klesarija, dok simbolički likovni sadržaj još nije posvema zabačen. Upozorio sam na prikazivanja euharistije sa dva pauna, što piju iz posude, na dva spomenika iz 8. stoljeća u gradu Kotoru. U zrelim pleternim spomenicima starohrvatskog pleternog namještaja 9. i 10. stoljeća euharistijski kalež iščezava, a pauni naprosto kljuju grozd ili drže list u kljunu; tek u 11. stoljeću, kada i ljudski lik, vraća se kalež između pauna na kamenom crkvenom namještaju. Pogotovu nije začudna pojava ljudskog lika i prikazivanje prizora iz evanđelja na spomeniku, koji kao zadarski ulomak više negoli u prelaznu fazu formiranja pleternih klesarija ide u red spomenika pretpleternog karaktera. Sama troprutasta pletenica, i to još s antiknim »okom« u zavojima nije dovoljna, da neki spomenik proglasimo »pleternom« klesarijom ranog srednjeg vijeka. Detalji, na koje je Šeper upozorio, upućuju na vrijeme 8. stoljeća, ali stil likova zadarskoga Kristova rođenja ne pokazuje još ni najmanje sklonosti da plastičnu formu pretvori u liniju i crtež.

Davno su također bili izneseni razlozi, kojima se objašnjava činjenica, zašto se u zreloj pleternoj plastici 9. i 10. stoljeća ljudski lik ne javlja. Još

u svojem predavanju O BARELJEFU U SPLITSKOJ KRSTIONICI (Split 1925) istakao sam dva momenta u savezu s tom pojavom. Iako se Zapad Evrope odupro ikonoklastičnom pokretu u onom oštrm i nepopustljivom stavu, kakav imamo u Bizantu, to ipak nailazimo i u krajevima Zapada u ranom srednjem vijeku na stanovito neraspoloženje prema likovnom prikazivanju božanstva, njegovih istina i simbola. Samo se iz zlata i srebra lijevaju kipovi, samo se u zlatu, srebru i bjelokosti izrađuju antependiji žrtvenika i korice crkvenih knjiga s figuralnim predstavama božanstva i prizora iz evanđelja – kao da je kamen i mramor odveć profana građa za te predstave.

Pored toga objašnjavao sam nestajanje ljudskog lika iz ranosrednjovjekovne plastike uopće, a iz pleternih klesarija napose, njihovim linearno-geometrijskim stilskim značajem, zbog kojega sve klesarije hoće samo resiti predmet za veselje oka i u to su ime sklone sve pretvoriti u liniju i crtež: a ljudski lik to ne podnosi preko određene granice. S vremenom sam – uviđajući jezgru stvarnosti u hipotezama Strzygowskoga – vezao linearne, ukrasne sklonosti i značajke pleternih klesarija uz ukus i tradiciju novodoseljenih plemena sa sjevera. A smio sam to činiti, jer sam odvajkada u pitanju postanka pleternih klesarija zastupao posebno, srednje stajalište između jednostranih krajnosti pristaša antikne (bizantske) i nordijske teze. Vrijeme je, da uvidimo, da u pogledu ranosrednjovjekovnih italskih i starohrvatskih pleternih klesarija postoje uglavnom tri grupe teza (sa svojim varijantama), a ne dvije. Tko to ne čini, i nehotice me sada uvrštava u zakašnjele pristaše langobardske teze, a sada opet krsti pristašom teorije o pleternoj plastici kao barbariziranom nastavku antikne plastike. Uistinu kod pleternih klesarija treba da posebno uočimo motive, a posebno stil i tehniku; moramo razlikovati polaznu točku tih klesarija u VIII. st. od izgleda i posljedica zrelih proizvoda te grane umjetnosti u IX. i X. st. Motivi su svi sadržani već u baštini starokršćanske antike i doprinosu koptsko-irskoga čvorastog pletera, dok su stil i tehnika tih klesarija u zrelim spomenicima vrlo daleki od starokršćanske antikne umjetnosti te bliži ukusu i tradicijama doseljenih naroda u ukrašivanju predmeta.

Nego, tvrdnju o nestanku ljudskog lika iz zrelih pleternih klesarija IX. i X. st. nisam postavio apriorno i iz pameti zbog stilskih osobina te grane umjetnosti. Tu sam tvrdnju iznio, tek pošto sam, proučavanjem materijala u Italiji i u hrvatskim stranama, stekao uvjerenje, da i oni rijetki spomenici s ljudskim likom, koji su se pripisivali vremenu IX. i X. st., u stvari idu ili u prethodno i prelazno doba VIII. st. ili u vrlo kasnu fazu pleternih klesarija XI. st., ma da to nisam imao prilike dosada podrobno iznijeti. Prilika je, da propušteno nadoknadim ovdje bar u pogledu starohrvatskih spomenika u Dalmaciji.

Za jedan starohrvatski spomenik s ljudskim likom bilo je svakako i dosad jasno, da ne pripada razdoblju zrelih pleternih klesarija IX. i X. st., a to je ploča s likom hrvatskog kralja na prijestolju u splitskoj krstionici. I ja i Abramić ponovno smo istakli povijesnu nemogućnost, da u splitskoj crkvi prije Petra Krešimira, koji je prvi zavladao Splitom kao puni suveren, bude prikazan u svečanoj kompoziciji hrvatski kralj na crkvenom pokućtvu.

Nošnja i oblik krune vladara na splitskoj ploči isključuju svaku pomisao na bizantskog cara, kojega je vrhovnu vlast Split priznavao do druge polovine XI. st. U VIII. pak stoljeću hrvatskih kraljeva nije još uopće bilo.

Trokutni zabat s likom Bogorodice u bivšem kninskom muzeju (danas u Splitu) bio je nađen u iskopinama na katoličkom groblju u Biskupiji. A ulomak s Bogorodicom dio je velike trojne pregrade, od koje su sačuvani brojni komadi triju trokutnih zabata i vodoravnih greda, koji svi i zbog razvijenijeg profila i zbog ponovne porabe klasičnih motiva (vitica s palmetom izmjenično poredanom u dva nasuprotna smjera) kao i zbog oblika pismena natpisa (O s dvije točkice po sredini slova, a s unutarnje strane) moraju biti iz XI. st. I ulomak zabata s likom arhanđela na Koločepu ima to isto značajno O, što se javlja na spomenicima XI. st.

Po primjeru tih spomenika bio sam odvajkada sklon datirati u XI. st. ploču iz Pridrage kod Novigrada s likom junaka sa starohrvatskim mačem i malim okruglim štitom. Nedavne iskopine Sv. Mihajla u Pridrazi doniješe na svijetlo crkvu u obliku šesterolista, a građenu tehnikom pomno naslaganih slojeva pravokutnog kamenja. A poznato je, da su starohrvatski graditelji tek u XI. st. napustili građenje crkava prostom tehnikom nepravilnih krševa utopljenih u obilati malter (Bruchsteinwerk) i usvojili gradnju u dotjeranijoj zidarskoj tehnici (usporedi na pr. zidarsku tehniku crkve u »Gradini« i Sv. Mojsija u Solinu iz XI. st.).

Dvije ploče u zadarskom muzeju sv. Donata s prikazom prizora iz Kristova djetinjstva moraju također biti iz XI. st. Zvijeri na gornjem rubu tih ploča podsjećaju na ukras ranoromaničkog nadvratnika južnih vrata splitske katedrale. Stegna lavova, označena ovalnim kolobarima, odaju utjecaj, što su ga vršili na majstore toga vremena proizvodi orijentalne tekstilne umjetnosti, koja je u to doba u velikoj količini dolazila na evropsko tržište. Ljudski likovi u prizorima evanđelja u jednoj i drugoj ploči dosljedno su razriješeni u liniju, a reljef je izgrađen na kontrastu samih dviju ploha, udubljene površine i pozadine reljefa. To su sve stilske odlike zrelih pleternih klesarija. Prema tome zadarske ploče nisu moguće na početku pleternih klesarija, nego samo u vrijeme njihova izmaka, i to u konzervativnoj sredini, koja i kod novog predloška ljudskog lika ostaje vjerna dotadanjemu, dvostoljetnom stilu i njegovim linearno-plošnim tendencijama. Dvije zadarske ploče potječu iz porušene crkve sv. Nedjelje, koja se spominje tek u visokomu srednjem vijeku: stariji snimci te crkve kao i njezini ostaci, izloženi u muzeju sv. Donata, prave također utisak, da crkva nije bila građena prije XI. st.³⁰ Ulomak s prikazom Kristova rođenja u Zadru i nadvratnik portala sv. Lovre u istome gradu dosada su jedini spomenici s ljudskim likom iz područja današnje Dalmacije, što dolaze u obzir za VIII. st.

Na teritoriju naseljenom od Hrvata nismo naprotiv prema onome, što naprijed iznesosmo, našli do sada klesarija s ljudskim likom iz 8. stoljeća, kada se pleterne klesarije formiraju. Najstariji spomenik plastike na hrvatskom etničkom teritoriju jest ulomak pregrade, koji je nedavno bio nađen u zidu starog kaštela u Sućurcu u okolici Splita, a potječe iz vremena obnove split-

³⁰ Vidi Brunelli, Storia di Zara, Venezia 1913, str. 253-257, Cecchelli o. c., str. 187-188.

ske crkve od Ivana Ravenjanina u drugoj polovici 8. stoljeća. To je polukružni luk osmerokutnog presjeka s natpisom na licu te urešen nizom lišća na donjem rubu i nizom »kuka« ili »rakovica« na gornjem rubu. Iza toga slijedi krstionica iz Nina, koje natpis spominje kneza Višeslava: to je spomenik pleterne plastike u sazrijevanju, a koji zbog povijesnih razloga stavljam u vrijeme oko g. 800. Svi ostali dosada poznati starohrvatski plastički spomenici nastali su poslije te godine.

D O D A T A K (uz pogl. II)

Naknadno sam dobio na uvid knjigu Petersen J., *De Norske Vikingesverd*, Kristiania 1919, i knjigu Arbman H., *Schweden und das Karolingische Reich*, Stockholm 1927, koja na njemačkom jeziku iskorištava i dopunjuje rezultate Petersenova istraživanja. Arbman se uvjerljivim argumentima zalaže za kontinentalno podrijetlo tzv. vikinških mačeva. Gotovo svi tipovi mačeva ranog srednjeg vijeka u Skandinaviji pojavili su se ranije na kontinentu, osobito u porajnskim krajevima i po tome su bili uvezeni ili oponašani na sjeveru u skandinavskim zemljama. Razlog da su se ti mačevi dugo nazivali i držali vikinškim, čini mi se, da je u velikom broju nalaza takvih mačeva u skandinavskim zemljama, a to ima svoj uzrok u činjenici, da je na kontinentu prije prestao običaj, da se mrtvacu daje oružje u grob, nego li u skandinavskim zemljama, u kojima je kršćanska vjera bila kasnije uvedena i u kojima se crkva morala mnogo dulje boriti s tradicijama iz nezabožackog perioda. Starohrvatski mačevi nađeni u dalmatinskoj Hrvatskoj, panonskoj Hrvatskoj i Bosni odgovaraju tipu A, B, H, K i Sondertypu Petersenove klasifikacije, dok u našim krajevima nema ostalih Petersenovih tipova L, M, O, X, Y; i to vjerojatno stoga, što se ovi posljednji tipovi javljaju u nešto kasnije vrijeme, kad je bio prestao kod Hrvata običaj, da se pokojniku daje oružje u grob. Rezultatima Petersen-Arbmanovih studija pokolebana je vjerojatnost uvoza starohrvatskih mačeva iz skandinavskih krajeva; mačevi tipa K, nađeni na groblju u Biskupiji u grobovima iz druge polovice 8. stolj., javljaju se u Skandinaviji tek u 9. stolj. Da li je pak pojedini primjerak starohrvatskih mačeva bio uvezen iz franačkih krajeva ili je prema njima bio izrađen u domaćim radionicama, to će tek daljnje istraživanje moći utvrditi i objasniti.*

* Up. Arbman n. dj. slika 39, str. 227 i passim. I slovački arheolog J. Eisner u članku objelodanjenom u Zborniku izdanom povodom 60-godišnjice A. Matejčka (Prag 1949) priklanja se mišljenju o kontinentalnom, a ne skandinavskom podrijetlu t. zv. vikinških mačeva u Čehoslovačkoj; u ovom su kraju brojno zastupani baš oni Petersenovi tipovi H, M, X, Y iz IX. i kasnijih stoljeća, kojih kod Hrvata nema.

REMARQUES SUR QUELQUES PROBLÈMES D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE D'ART

I

*Sur la provenance des boucles d'oreilles à bouts en forme de S
chez les Slaves du sud et sur l'appartenance ethnique des cimetières
du haut moyen-âge de G. Ptuj et de D. Hajdina.*

L'auteur expose ses objections à la thèse de l'Allemand Dinklage, d'après laquelle les Slaves auraient adopté les boucles d'oreilles à bouts en forme de S sous l'influence des Germains et par l'intermédiaire des régions limitrophes, ainsi que le prouveraient les cimetières de la Styrie du sud.

Cette thèse a déjà été réfutée par J. Korošec. L'auteur démontre que ce type de boucles d'oreilles se trouve chez les Germains orientaux au IXe siècle et au commencement du Xe, tandis que chez les Slaves il n'apparaît pas avant le milieu du Xe siècle. En Croatie on le trouve ordinairement dans les cimetières de la Podravina, appartenant à la civilisation de Bijelo brdo (XIe siècle). L'hypothèse de Dinklage selon laquelle les cimetières de Donja Hajdina et de Gornji Ptuj en Styrie seraient du début du Xe siècle, ne tient pas debout, car ils datent de la fin du Xe siècle au plus tôt. D'après l'opinion de l'auteur, les Slaves auraient adopté les boucles d'oreilles à bouts en forme de S indépendamment des boucles d'oreilles germaniques du même type.

II

Sur le type et sur l'origine des épées dans les tombeaux vieux-croates.

L'auteur s'élève contre l'opinion suivant laquelle les épées du haut moyen-âge, trouvées dans les tombeaux vieux-croates, seraient d'origine slave. Il démontre que le type d'épée vieux-croate n'apparaît que dans les tombes de la seconde moitié du VIIIe siècle, alors qu'il se trouve chez les Allemands, les Francs et les Thuringiens dès l'époque mérovingienne, c'est à dire avant 751.

III

Sur les découvertes du type de Bijelo brdo en Croatie.

A propos de la publication par Mme Korošec des bijoux du type de Bijelo brdo, trouvés à Junuzovci près de Bosanska Gradiška en 1904, l'auteur traite de la diffusion de cette civilisation. Elle apparaît, de la fin du Xe au XIIe siècle, dans les cimetières de la Posavina croate ainsi que dans le bassin hongrois, aux endroits où il y avait des colonies slaves; ensuite, dans les cimetières slaves de la Styrie du sud et dans les tombes du haut moyen-âge en Voïvodina. Des objets isolés, appartenant à cette civilisation, ont été trouvés en Serbie et en Dalmatie du nord.

Le lieu de provenance de cette civilisation est probablement la plaine hongroise, du Xe au XIIe siècle. Par contre, cette civilisation n'embrasse pas tous les Slaves méridionaux, ainsi qu'on l'avait affirmé ces derniers temps.

IV

Une théorie nouvelle sur les sculptures à entrelacs du haut moyen-âge.

Parmi les nombreuses opinions sur l'origine des sculptures à entrelacs, il faut signaler celle de Karl Ginhart, d'après laquelle il s'agirait de l'art officiel carolingien du type populaire. Cependant, cette théorie ne peut pas se défendre étant donné que la sculpture à entrelacs s'est formée peu à peu en Italie du VIIIe siècle, alors qu'il n'y existait pas encore un état franc, et moins encore les tendances culturelles de Charlemagne. En outre, il ne s'agit pas d'art populaire, puisque nous trouvons la sculpture à entrelacs sur des monuments qui sont tous érigés par des représentants de la classe dirigeante. Avec ses rapports politiques et commerciaux, avec ses voies de communication, l'empire des Francs a favorisé la diffusion dans les pays voisins, parmi lesquelles la Croatie, de l'art régional des tailleurs de pierre italiens qui travaillaient les entrelacs.

Cet art correspondait aux tendances ornementales innées de toutes les tribus qui, au début du moyen-âge, avaient occupé les pays de la haute civilisation antique.

V

Sur l'époque de la sculpture à entrelacs de Slivnica, près Maribor.

L'auteur s'inscrit en faux contre l'opinion exprimée par M. Stelè, historien d'art slovène, qui place le fragment à entrelacs de Slivnica, près Maribor au IXe siècle. M. Karaman expose les raisons que le portent à attribuer au XIe siècle ce fragment du sculpture.

VI

Sur le caractère régional et non national des sculptures à entrelacs.

L'auteur s'élève contre toutes les tendances à envisager l'art vieux-croate dans un cadre national. Il démontre qu'au commencement du moyen-âge l'art de tous les pays se manifestait dans un sens régional et non national. Il en va de même de l'art médiéval croate, dont le caractère est régional. C'est pourquoi certaines provinces croates ne l'ont connu à cette époque que d'une manière sporadique.

VII

La figure humaine dans la sculpture vieille-croate à entrelacs.

D'une manière générale, il est très difficile de déterminer l'âge des monuments du commencement et de la fin de la période purement ornementale, c'est à dire des sculptures à entrelacs. La figure humaine apparaît sur les monuments de la sculpture ornementale à entrelacs au VIIIe siècle. Elle disparaît ensuite pendant deux siècles et réapparaît au XIe siècle. La figure humaine y est accompagnée d'un contenu sculptural symbolique, comme par exemple la représentation de l'eucharistie par deux paons buvant dans le même vase.

En expliquant la disparition de la figure humaine dans l'art, l'auteur souligne le caractère linéaire, géométrique des sculptures à entrelacs qui ont tendance à tout transformer en lignes, en traits. Or la figure humaine ne le supporte que jusqu'à une certaine limite.

De telles tendances d'ornementation et de tels caractères des sculptures à entrelacs correspondent au goût et à la tradition des tribus nouvellement arrivées du nord.

L'auteur étudie ensuite quelques monuments à figure humaine et il établit qu'il s'agit de monuments du XIe siècle. Les seuls monuments à figure humaine connus en Dalmatie qu'on peut attribuer au VIIIe siècle sont, de l'avis de l'auteur, un fragment de la Nativité et un fragment du dessus de porte de sveti Lovro (Saint-Laurent), tous les deux au Musée archéologique de Zadar.